

Ільїна Галина Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

УДК 1(091):165.18

ВІЗУАЛЬНЕ ПІЗНАННЯ В ПАТРИСТИЦІ: ВІД СВІТЛА БОГА ДО СВІТЛА ІСТИНИ

В статті розглядається проблема «візуального» у середньовічній філософії, в центрі якої знаходиться теологічне вчення про Божественне Світло. Істинне Світло, яке просвітлює кожну людину, дозволяє бачити Бога. Для того, щоб духовно бачити Бога, потрібна наполеглива праця по перетворенню душі, підготовці її до сприйняття розумного Світла, що досягається завдяки «зоровим очам душі».

Ключові слова: візуальний, зір, бачення, Божественне світло, розум, очі душі, ілюмінація.

ВИЗУАЛЬНОЕ ПОЗНАНИЕ В ПАТРИСТИКЕ: ОТ СВЕТА БОГА К СВЕТУ ИСТИНЫ

В статье рассматривается проблема "визуального" в средневековой философии, в центре которой находится теологическое учение о Божественном Свете. Истинный Свет, который просветляет каждого человека, позволяет видеть Бога. Для того, чтобы духовно видеть Бога, нужен настойчивый труд по превращению души, подготовке ее к восприятию умного Света, который достигается благодаря "зрительным глазам души".

Ключевые слова: визуальный, зрение, виденье, Божественный свет, ум, глаза души, иллюминация.

VISUAL COGNITION In PATRISTICS: FROM LIGHT of GOD TO LIGHT OF TRUTH

In the article a problem is examined "visual" in medieval philosophy in the center of that there are theology studies about Divine Light. Veritable Light that clarifies everybody allows to see God. In an order spiritually to see God, persistent labour is needed on transformation of the soul, preparation of her to perception of clever Light that is arrived at due to the "visual eyes of the soul".

Key words: visual, sight, vision, Divine light, mind, eyes of the soul, illumination.

Постановка проблеми. Візуальна парадигма пізнання набуває актуальності у філософії Платона, яка використовується в багатьох ключових пунктах його епістемологічної системи. В метафізичному контексті платонівського розуміння пізнання зорове сприйняття повністю залежить від якості душі і структури можливостей сприйняття самої людини. Лінія взаємозв'язку між душею (небесним) і тілом (земним) в подальшому концептуалізувалася у взаємодію трансцендентного і трансцендентального. Арістотелівське розуміння зорового сприйняття вимагає трьох ключових компонентів: об'єкта, органу сприйняття (очей) і посередника. В епоху еллінізму і римський період розвитку античної філософії проблема зору концептуалізується в світлову метафорику неоплатонічної філософії – «просвітлення», «прозоріння» як діяльності Божественної сили в людині. Візуалістика середньовічної філософії обумовлена її визначальною рисою – сакралізація. Тобто зближення з християнським вченням, яке постає головним об'єктом філософського осмислення. Звідси прагнення середньовічних мислителів залучити до аналізу Святого Письма ті чи інші філософські поняття, насамперед напрацьовані у філософських системах Платона, Арістотеля, неоплатоніцизму, августиніанства, основним нервом якого були Богопізнання і Богобачення (видіння).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема візуального сприйняття в античній філософії знайшла широкий розгляд в роботах А. Ф. Лосева, Т. В. Васильєвої, В. Є. Семенова, С. Неретіної, А.-Ж. Фестюжера, Г. Кнітермайера, Г. Крамера, П. Фрідлендера, М. Джея,

Г. Йонаса та інших. Неоплатонічна філософія в контексті візуалістики досліджується в працях Дж. М. Ріста, Г. О'Дейлі, К. Армстронга, В. Рьода, К. Мюллера та інших.

Недосліджені частини вирішуваної проблеми. Роботи вітчизняних і зарубіжних науковців по вивченню феномену візуального у філософії еллінізму, ранньої патристики, неоплатонізму розкривають важливі аспекти візуалістики цього періоду. Разом з тим додаткового аналізу вимагає концепція «ілюмінаціонізму» Августина Блаженного.

Мета статті полягає в дослідженні візуального змісту ранньої середньовічної філософії (патристики), найбільш предметно вираженої в концепції єдності трьох іпостасей: Єдиного, Розуму і космічної Душі, що дозволяє бачити духовне світло Бога, яке знайшло вираз в августинівському ілюмінаціонізмі.

Виклад основного матеріалу. Антична спадщина осмислення зорового сприйняття, концептуалізована в розмислах Платона і Арістотеля, знаходить продовження у філософії іудейського платоніка Філона Олександрійського (20 р. до н.е. – 40 р. н.е.), який намагався здійснити теоретичний синтез грецької філософії і метафізики Старого Завіту. У вченні про Логос («Божественний Розум»), який займає другорядні позиції посередника між Богом і світом, Філон використовує ейдетичну термінологію: Логос може бути зрозумілий як своєрідний резервуар для ідей-ейдосів, що транслюються з божественного у фізичний вимір. Ейдоси, що містяться в Логосі, можна споглядати, сприймати, бачити розумом, оскільки освітлюються Світлом, яке сходить від Бога [4, с. 20]. В своїй концепції Філон намагається подолати суперечність між іудаїстською метафізикою Старого Завіту і гносеологізмом Платона: «абсолютна трансцендентність Бога веде за собою абсолютну неможливість бачити його. Але, по Філону, сприйняття людиною божественної пневми або світла робить для нього можливим пізнання Бога в містичному екстазі... Божественне світло виявляється адекватним пізнанню Бога. І сам Бог багато разів визначається у Філона як духовне світло, як духовне сонце» [7, с. 117]. При цьому Філон підкреслює, що світло – це не сам трансцендентний Бог, якого неможливо побачити людськими очима (ні тілесними, ні духовними), а – образ, епіфанія, явлення Бога.

Візуалістика середньовічної філософії обумовлена її визначальною рисою – сакралізація. Тобто зближення з християнським вченням, яке постає головним об'єктом філософського осмислення. Авторитет істин, зафіксованих в Святому Письмі, не підлягав ніякому сумніву. Разом з тим його положення мали потребу в певному виправданні в доказах розуму. Звідси прагнення середньовічних мислителів залучити до аналізу Святого Письма ті чи інші філософські поняття, насамперед напрацьовані у філософських системах Платона, Арістотеля, неоплатоніцизму, августиніанства, основним нервом якого були Богопізнання і Богобачення (видіння).

У витоків середньовічної візуалістики знаходиться концепція Богопізнання Філона Олександрійського, для якого Бог, як зазначалося вище, постає «духовним світлом». Його неможливо побачити людськими очима, але можна спостерігати в правильності і закономірності змін, відповідно до яких функціонує природа. Фактично Філон закладає основи майбутньої теології, що в буквальному перекладі з грецької означає «богослов'я». Вперше в історії філософії це слово було вжито Арістотелем [3: 1026а; 1064в], у якого «теологія» є одним із синонімів «першої філософії».

Але арістотелівський Бог не творець світу, це філософський бог, який споглядає сам себе і тим самим виявляє вищий смисл світу. Філонівський Бог – Бог-творець і основа монотейзму, джерела якого знаходимо в іудаїзмі. Дану теоретичну ситуацію можна розглядати як міст між іудаїстською і грецькою метафізикою. Порівнюючи античні та ізраїльські впливи на європейську культуру, М. Джей протиставляє «Слухай, о Ізраїль» – грецькому «Дивіться, елліни!» [10, с. 44]. Західна культура, на його думку, могла розглядатися як простір перемовин між двома позиціями, які особливо помітні у метафізиці середньовічного християнства.

Іншим, більш пізнім порівняно з філонівським різновидом релігійної філософії став гностицизм (гр. *gnosis* – знання). До числа найважливіших рис, властивих всім системам

гностицизму, потрібно віднести дуалістичне витлумачення світу, особливо соціального. Згідно гностицизму, основу космічних, природних явищ складає боротьба світла і темноти, добра і зла. Вона виступає в якості боротьби матерії, яка є носієм злого начала, і духу, котрий втілює все світле і добре в людському і природному світі. Тема боротьби світла і темноти знаходить продовження в маніхействі: матерія ототожнюється з темнотою, виступаючи в якості начала, також вічного, як і матерія.

У теоретичній програмі Тертуліана, при всій зневазі до розуму, вирішується ряд важливих питань, без яких не могла обійтись християнська теологія: про природу Бога і людської душі. Тертуліан вважав, що єдиний Бог є дух, але це – дух *sui generis*. Він зовсім не матеріальний, а тілесний, як це уявляли стоїки в їх вченні про пневму. Аналогічним образом і душа, будучи відмінною від людського тіла як щось більш тонке і плинне, в принципі все ж таки тілесна. В результаті такого підходу і Бог, і душа стають видимими, їх можна при певних умовах побачити людськими очима [6].

Більш змістовний вияв візуальної проблематики демонструє неоплатонізм, який здійснив вплив на середньовічну філософську думку. Насамперед візуальна метафорика знайшла розвиток в працях Плотіна. Як зазначає А.Ф. Лосев, основний зміст філософії Плотіна «полягає, по-перше, в строгій діалектиці трьох основних іпостасей: Єдиного, Розуму і космічної Душі і, по-друге, у вченні про втіленості цієї тріади в чуттєво-матеріальному космосі» [7, с. 28]. Відповідним чином розгортається і плотинівська візуалістика: споглядання Єдиного, Розуму, космічної Душі і матеріального світу вимагає різних зорових здатностей і розраховує на різні ситуації бачення.

Споглядання матеріального світу тілесними очима, яке відволікає людину від бачення духовних реальностей і нейтралізує духовно-зорову активність людини, розглядається Плотіном як «не-бачення», як занурення в морок «не-буття», як духовна сліпота, як відмова від «духовного просвітлення» [4, с. 21]. Око без світла «не-бачить», і саме це «не-бачення і є для нього баченням темноти. Так само і дух, щоб споглядати чужу для нього матерію, повинен вийти за межі самого себе, відкинувши своє внутрішнє світло, подавити свою істинну сутність і, відвернувшись від всього світлого, побачити те, що йому протилежне» [8, с. 91].

Фактично Плотін, слідуючи платонічній традиції, вважає, що умо-погляд об'єднує прагнення споглядати позаматеріальні, духовно-світові реальності. Це засвідчуються не тілесними, а розумовими, духовними очима. Разом з тим абсолютною метою людини стає не споглядання, а дотичність до Бога, входження в середину Божественної субстанції Блага.

В епоху патристики об'єктом філософсько-теологічного аналізу постає «світло Бога». Перед цим світлом постає благочестива людина. У «Сповіді» Августин Блаженний зазначає: «Дякую тобі, Боже, за все, що ми бачимо». З цієї позиції виокремлюються два розуміння Бога – Бог філософів і Бог містиків.

Філософія виходить з необхідності вирішення проблеми пізнання Бога. Для цього потрібно було виявити умови, пізнавальні інструменти і структури. Для Августина такою умовою є пізнання Божественного світла, що виокремило концепцію «ілюмінації». Вона має витоки в новозавітному богослов'ї духовного просвітлення і в метафізиці світла Плотіна. Її головні положення були викладені в роботах «Про істинну релігію», «Монологи» і «Сповідь». Концепція ілюмінаціонізму є для Августина базовою як в гносеологічному, так і теологічному смислах. Вона слугує в першу чергу для основної мети людини – пізнання Бога і душі.

В даній ситуації Августин повністю розділяє позицію Платона і Плотіна: в пізнанні відчуття відіграють роль первісного поштовху, або «стимулятора» мисленнєвого процесу. Вони «провокують» мислення до активності, спрямовують його до пізнавальної дії. Рецептивність ставить перед мисленням гносеологічну проблему, а саме проблему «когнітивного визначення предмета, який виникає перед відчуттями в неясному і невизначеному виді. Тому в процесі пізнання предметів, які сприймаються інтелігівельно, свідчення органів відчуттів потрібно відкидати» [9, с. 296].

Для вирішення цього завдання Августин запозичує і широко використовує платонівський

ейкон (образ, зображення, подібність) Сонця: для пізнання Бога і умоосяжних предметів так само потрібне Божественне Світло (Бог як Світло), як для тілесного зору – освітлення. Розум – це погляд душі, її внутрішній зір. Отже, для того, щоб бачити розумом, потрібне джерело особливого світла. Адже мати очі – ще не означає дивитися, а дивитися – ще не означає бачити. Потрібні певні (трансцендентальні) умови. Здорові очі душі – це розум, який очищений редуцією, здійснив сходження. В результаті для душі (психеї) потрібні три речі: мати очі, дивитися і бачити.

Іншими словами, окрім розуму, необхідні спрямованість, орієнтація душі до предмета інтелектуального бачення і Світло, яке дає здатність бачити. В якості ілюстрації Августин пропонує таку пропорцію: Я, або розум, по відношенню до інтелекту (Нусу) є те ж саме, що і здатність дивитися по відношенню до очей. Це означає, що розум сприймає Божественне Світло; інтелект, який формує здатність дивитися, управляє зором; а очі вловлюють якісь невизначені чуттєві (зорові) образи. Таким чином, теорія світла, або «ілюмінації», – робить висновок Г. О'Дейлі, – не призначена заперечувати пізнавальну активність, властиву інтелекту. Вона не є надприродним посяганням на людський розум. Навпаки, вона є засіб, завдяки якому здійснюється істинна інтелектуальна природа людини» [11, с. 206].

У вирішенні цієї проблеми Августин ставить перед людиною в процесі її мислення проблему когнітивного визначення предмета, який виникає перед відчуттями в смутному і невизначеному виді. Для її вирішення Августин широко використовує платонівську метафору Сонця: для пізнання Бога і умоосяжних предметів так само необхідним є Божественне Світло, як для зору – освітлення. Розум – це погляд душі, її внутрішнє бачення. В трактаті «Про істинну релігію» Августин, посилаючись на біблійне одкровення про «Світло істинне, яке просвітлює кожну людину», дозволяє «бачити Бога, яким Він є» (1-е Іоанн. 3.2), розробляє і стверджує свою концепцію «ілюмінації» [4, с. 25].

В подальших філософських міркуваннях Августин, розрізняючи розум і розсудок, назве розум «розуміючим інтелектом» (*mentis intellectualis*), або «осягаючим пізнанням вічного», а розсудок – «розумним пізнанням тимчасового» (*temporalium rerum cognitio rationalis*). Розуміючий інтелект влаштований таким чином, щоб «у відповідності з установленням Творця він бачив те, що підкоряється природним порядком умоосяжним предметам, шляхом певного безтілесного світла свого роду, подібно тому, яким чином тілесне око бачить те, що оточує його в цьому тілесному світлі, до якого (світла) він був створеним сприйнятливим і таким, що підходить» [2, XII 15 24]. В результаті розум досягає в Божественному Світлі мудрості, а розсудок одержує істинне знання.

В процесі свого розвитку розум досягає ступеня мудрості через редуцію і сходження. Не «очистившись» від всього тілесного і не здобувши високі душевні якості, неможливо побачити Світло. Отже, така людина «не буде вільною і не стане турбуватися про своє душевне одужання» [9, с. 297]. Виникає парадоксальна ситуація: без редуції і сходження неможливо побачити Світло, а без перспективи побачити Світло людина не буде турбуватися про очищення. Вихід Августин знаходить у вірі. А саме: всі людські дії повинна супроводжувати віра в те, що звільнення душі від всього тілесного допомагає досягненню Світла. Але увірувати у можливість побачити світло без надії на «одужання» душі неможливо. Отже, до віри повинна бути приєднана надія. Окрім того, людині необхідна любов до Світла. Таким чином, складається психологічна і теологічна тріада: віра – надія – любов. Віра вважає, що предмет, на який спрямований погляд, дійсно такий, що коли він буде осягнутий, то зробить погляд блаженним. Надія впевнює, що шукаючий обов'язково побачить, якщо добре подивиться. Любов бажає бачити трансцендентне. За таким поглядом, що «супроводжується вірою, надією і любов'ю, слідує бачення Бога, котре є кінець зору, видіння» [2, I, 6 13]. Всі зазначені феномени бачення свідомістю будуть в подальшому розроблені у вченні про гносеологічну і тео-агато-етичну інтенціональність.

Висновки. Антична філософія сформувала основні епістемологічні стратегії розвитку візуалістики в контексті можливостей зору і бачення. Одночасно народжуються метафізичні

контексти розуміння природи зору і його можливостей. В епоху еллінізму і ранньої патристики акцент дослідження зору зосереджується на світловій метафоричності, яка знаходить своє втілення в неоплатонізмі, зокрема у філософії Плотіна. Тим самим об'єктом філософсько-метафізичного аналізу постає «світло Бога», перед яким постає віруюча людина.

У Августина Блаженного умовою його пізнання стає концепція «ілюмінаціонізму», яка стала базовою для його гносеології і теології. Для пізнання Бога так само потрібне Божественне Світло, як для тілесного зору – освітлення. Розум досягає в Божественному Світлі мудрості, а розсудок одержує істинне знання. Людський дух, сприймаючи Божественне Світло, одержує можливість споглядати незмінні форми речей і вічну красу. Сутність августинівського ілюмінаціонізму полягає в пізнанні Божественної першопричини, що набуває характеру одкровення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Блаженный. Об истинной религии / Блаженный Августин. Об истинной религии. Теологический трактат. – Мн.: Харвест, 1999. – с. 26-805.
2. Августин Аврелий. О Троице / Аврелий Августин. – Краснодар: Глагол, 2004. – 416 с.
3. Аристотель. О душе / Аристотель. Соч.: в 4-х т. – М.: Мысль, 1976. – Т.1. – с. 371-448.
4. Батаева Е. В. Видимое общество. Теория и практика социальной визуалистики: Монография / Е. В. Батаева. – Х.: ФЛП Лысенко И. Б., 2013. – 349 с.
5. Бонавентура. Путеводитель души к Богу [Электронный ресурс] / Бонавентура. – М.: ГЛК Шигалина, 1993. – 189 с. – Режим доступа: <http://www.knigitxt.com/download/9620.html>
6. Диллон Дж. Средние платоники / Дж. Диллон. – СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2002. – 448 с.
7. Лосев А. Ф. История античной философии в конспективном изложении / А. Ф. Лосев. – М.: ЧеРо, 1998. – 182 с.
8. Плотин в русских переводах / Плотин. – СПб.: Алетейя, 1995. – 669 с.
9. Семенов В. Е. Доминирующие парадигмы трансцендентализма в западно-европейской философии / В. Е. Семенов. – М.: РОССПЭН, 2012. – 687 с.
10. Jay M. Downcast Eyes. The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought. – Berkley: University of California Press, 1993. – 648 p.
11. O'Daly Gerard. Augustine's Philosophy of Mind / G. O'Daly. – London: Duck worth, 1987. – 241 p.
12. Wittman L. ASCENSVS. Der Aufstieg zur Transzendenz in der Metaphysik Augustins / L. Wittman. – Munchen: Johannes Berchmans verlag, 1980. – XVII. – 770 s.

Кучерук Олег Алексеевич – кандидат философских наук, преподаватель Мореходного колледжа технического флота Национального университета «Одесская морская академия»

УДК: 130.122 + 133.4 + 304.4

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Мир постиндустриального периода развития демонстрирует в себе все признаки многофакторной культурной и общественно-политической неустойчивости. Очевидными являются неравномерные и несправедливые условия сотрудничества государств передовой экономики с государствами «догоняющей» экономики. При этом массовая культура являет собой некий оправдывающий и апологизирующий культурно-идеологический инструментарий складывающегося порядка вещей. Категории «ценности», «ценностные ориентиры», «ценностные основания» обладают особым актуальным статусом современной социальной философии. Так как исследование ценностной природы постиндустриального мира